

МОВНА ОСОБИСТІТЬ УЧЕНОГО В СИНХРОННОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлено аналіз підходів до визначення мовної особистості науковця в професійній діяльності, прокоментовано роль автора й реципієнта наукового тексту в процесі текстотворення й текстосприймання.

Ключові слова: мовна особистість науковця, ідіостиль, наукове текстотворення й текстосприймання.

Поліаспектне вивчення мовної особистості науковця ґрунтується на дослідженні його вербальної діяльності на сторінках тексту й індивідуальної дискурсивної манери, оскільки в кожному тексті відбивається авторське «Я», що маркує цей текст як роботу конкретного вченого. Знання, експліковане в науковому тексті, відрізняється від старого, претендує на статус нового, а, отже, є індивідуальним. Сучасна лінгвістика є антропоцентрично орієнтованою науковою галуззю, яку важко уявити без мовної особистості.

Вивчення мовної особистості апелює до тих даних, що були отримані різними науками, а саме: історії, психології, соціології, педагогіки та ін., що свідчить про міждисциплінарний підхід до вивчення питання. Як зазначає Б.Г. Ананьєв, «люднознавство – як теоретичне, так і практичне, що має синтетичний характер, – стане одним із магістральних напрямів сучасності, що пов'язано з принципово новими взаємовідношеннями між науками про природу та суспільство» [1, 4]. Комунікант є обов'язковим компонентом творення дискурсу, мовною особистістю, детермінованою сукупністю ментальних, психічних, емоційних, оцінних, прагматичних та інших ознак. Між комунікантом і способом комунікації спостерігається взаємний зв'язок: дискурсні можливості особистості прогнозують спосіб організації, породження дискурсу, що, у свою чергу, передбачає реалізацію певних ознак комунікантів. Особистість комуніканта є, з одного боку, стійкою ознакою комунікації, з іншого боку, вона динамізується, коригуючись відповідними інтенціями, способом дискурсу, його типом.

З огляду на це в статті акцентовано увагу на визначенні ролі мовної особистості науковця як автора й реципієнта наукового тексту в процесі наукової комунікації й формування дискурсу, а також його інтерпретації.

Оскільки сам термін *особистість* є міждисциплінарним, лексикографічні джерела презентують його різне трактування. *Особистість*, за С.І. Ожеговим, – це: «1. див. індивідуальність; 2. Особливості характеру та психологічного складу, що відрізняють одну особистість від іншої; 3. Окрема особистість, індивідуум» [6, 252].

У психології *особистість* – це «феномен суспільного розвитку, конкретна жива людина, яка має свідомість та самосвідомість. Структура особистості – цілісне системне утворення, сукупність соціально значущих

психічних якостей, ставлень і дій індивіда, що склалися в процесі онтогенезу та визначають його поведінку як поведінку свідомого суб'єкта діяльності та спілкування» [11, 256].

У сучасному мовознавстві вивчення мовної особистості (комуніканта) стало центром наукової уваги Ф.С. Бацевича, Ю.М. Караулова, Т.А. Космеди, В.В. Красних, О.О. Селіванової, О.М. Семенов та ін. (уперше питання про мовну особистість автора було актуалізоване В.В. Виноградовим на матеріалі лінгвістичного аналізу художніх творів). До широкого наукового обігу термінопоняття *мовна особистість* було введено Ю.М. Карауловим, який зазначив, що мовна особистість – це «людина, яка наділена можливістю створювати та сприймати тексти, що вирізняються: а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною й точністю відображення дійсності; в) певною спрямованістю» [3, 37]. Він же розробив рівневу модель мовної особистості з опорою на художній текст. Ця рівнева модель містить такі компоненти: 1) ціннісний, світоглядний (система цінностей); 2) культурологічний (рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови); 3) особистісний (те індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині).

С.Я. Єрмоленко розуміє мовну особистість як «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» [12, 93]. Дослідниця наголошує на тому, що певний рівень мовної особистості має стимулювати її до розвитку власного мовного смаку, до відображення у власній мові та мовленні національно-культурних джерел та пошуку нових засобів мовної виразності.

Т.А. Космеда у монографії «Комунікативна компетенція Івана Франка» досліджує постать І.Я. Франка як мовну особистість письменника, ритора, мовознавця, юриста, викладача. Авторка наводить таке визначення мовної особистості: «це репрезентований у мові та мовленні фрагмент свідомості мовця, що містить три рівні: вербально-семантичний, тезаурусний та мотиваційно-прагматичний» [4, 10].

Відомі різні підходи до вивчення мовної особистості, що визначають статус її існування в сучасній лінгвістиці: полілектна та ідіолектна особистості, етносемантична особистість, елітарна й егалітарна мовні особистості, мовна та мовленнєва мовні особистості та інші.

Перші роботи, присвячені вивченню мовної особистості науковця, з'явилися наприкінці 70-х рр. ХХ ст. і були дослідженням функціонування засобів словесної образності в наукових текстах та деяких їхніх лексико-фразеологічних і синтаксичних особливостей [10, 104]. Дедалі більше приділялося уваги комплексу екстралінгвальних факторів (таких, як тип особистості, стиль мислення, ідіолект, динамічний стереотип мовленнєвої діяльності), від впливу яких може залежати вияв мовної індивідуальності.

В актуальному лінгвістичному дискурсі домінують два основні підходи до вивчення мовної особистості – лінгвокультурологічний та

лінгводидактичний. Лінгвокультурологія акцентує свою увагу на дослідженні мовної особистості як збірному культурно-історичному образі – особистості, яка існує в певному культурному просторі та знаходить своє відображення в мові. У зв'язку з цим увага прибічників лінгвокультурологічного підходу націлена на взаємозв'язок «мова – культура – етнос», ставлячи за мету вивчення втіленої в національну живу мову матеріальної й духовної культури. Прибічники лінгводидактичного підходу розглядають мовну особистість як індивіда, який наділений сукупністю мовленнєвих здібностей, при цьому увага дослідників зосереджена на встановленні зв'язків між мовною нормою та мовленнєвим втіленням [9, 348].

У роботах «Деякі принципи формування індивідуального стилю мови вченого», «Поняття про мовну особистість вченого», «Стереотипність як основа індивідуального стилю вченого» М.П. Котюрова говорить про екстралінгвальну основу наукового стилю мовлення. На думку дослідниці, поняття *мовна індивідуальність* та суміжне з нею поняття *мовна особистість*, реалізуються в межах мовної системності наукового стилю за допомогою наукових текстів, різноманітних у тематичному, жанровому і власне мовному відношеннях. Аналізуючи наукові тексти, М.П. Котюрова дійшла висновку про наявність у їх вираженні домінантних елементів, які корелюють з характером пізнавально-комунікативної діяльності.

До змісту поняття *мовної особистості* включають такі компоненти:

- 1) ціннісний, світоглядний (система цінностей);
- 2) культурологічний (рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови);
- 3) особистісний (те індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині) [10, 102].

М. Фуко, аналізуючи мовну особистість науковця, говорить про відбиття в кожному тексті авторського «я», яке виконує різні функції. У сучасних мовознавчих дослідженнях виділяють такі функції, відображені в мовній поведінці:

- 1) інформативна – передача певної інформації;
- 2) експресивна – вираження своїх психічних станів;
- 3) імпресивна (або апелятивна) – створювання у реципієнта певних станів;
- 4) перформативна – встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу;
- 5) фактична – нав'язування, підтримування або закінчення мовного контакту [5, 12].

Поняття мовної особистості автора наукового тексту та його мовленнєвої індивідуальності може видатися несумісним з традиційним ученням про стилістику наукового тексту. Але знання, експліковане в науковому тексті, як правило, претендує на статус нового та відрізняється від старого, уже відомого знання, а, отже, є індивідуальним. У будь-якому науковому тексті наявні рефлексивно-особистісні моменти, які відбиваються у мові та маркують цей текст як індивідуальну роботу певного автора. На думку

Т.В. Радзієвської, «комунікативна компетенція автора може впливати на формування будь-яких аспектів тексту: його лексики, синтаксису, композиційної будови /.../, вона може привносити до нього індивідуальне, пов'язане з особистістю автора, надавати текстові ознак, зумовлених конкретним соціальним контекстом [8].

Вивчення мовної особистості науковця нерозривно пов'язане з вивченням індивідуальної дискурсивної манери, при розгляді якої застосовуються такі поняття, як *індивідуальна мова*, *індивідуальний авторський стиль*, *індивідуальна авторська манера*, *ідіостиль* (спосіб самовираження мовної особистості), *ідіолект* (певний корпус текстів або особливий реєстр частотно вживаних термінолексем того чи того автора). Дослідження дискурсивної манери, опис ідіостилю базується на ідіолектних компонентах, тобто різних текстах одного автора.

Задум автора, ідіостиль, ідіолект є співвіднесеними як «глибинне» (задум), «медіумне» (ідіостиль) та «поверхнєве» (ідіолект). Задум є джерелом мовомисленнєвої діяльності. Ідіостиль пов'язує глибинний задум з формальним вираженням та характеризує взаємовідносини між ними. Ідіолект є результатом мовомисленнєвої діяльності. Тобто ідіостиль представляє собою індивідуальний дискурсивний спосіб вираження особистісно значущих смислів за допомогою певних ідіолектних компонентів, до складу яких входять фонетичні, фоносемантичні, лексичні, синтаксичні та інші засоби. Ті складові, які превалюють у дискурсі конкретної мовної особистості, є дискурсивними домінантами ідіостилю [7, 173-174].

Пізнання мовної особистості ґрунтується на пізнанні її мовної діяльності на сторінках тексту. Мовна особистість сучасного науковця – це явище багаторівнєве, різнопланове, при її вивченні слід ураховувати як власне лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори. Мовна особистість як реципієнт, інтерпретатор, автор наукового тексту на основі старого знання формує нове, презентує систему власних наукових преференцій. Формування, розгортання та презентація нового наукового знання неможливі без оцінки старого знання, предмета дослідження, думок опонентів.

На думку Н.В. Данилевської, можна виокремити два основних види оцінки: раціональна, або логічна оцінка, яка пов'язана з інтелектуалізованим ставленням автора до явища чи предмета, який він описує, та ірраціональна, або емоційно-експресивна, чуттєва, за допомогою якої в тексті виражається особистісне, індивідуально-авторське сприйняття [2, 20].

Говорячи про мовну особистість сучасного лінгвіста, слід акцентувати насамперед такі рівні його дискурсивної реалізації: ґрунтовність і глибина знань, оригінальність і сміливість наукового мовомислення, лінгвокреативність (на протипагу шаблонності) у творенні власного тексту, наявність ідіостильових маркерів, добір складної, вузькопрофільної термінології.

Хоча ці ознаки можна розглядати як універсальні для письмової наукової комунікації, проте сучасні лінгвістичні тексти різняться від попередніх ширшим обсягом інтегрованої інформації, спираючись на досягнення інших наук, як гуманітарних (філософія, психологія, культурологія, історія,

соціологія), так і точних, природознавчих (математика, фізика, біологія). Такий поліаспектний науковий простір забезпечує глибше розуміння сутності мови й мовних явищ, їхню природу, функціональність. Розгортання лінгвістичних рефлексій на широкому інтегративному тлі додають тексту переконливості, пізнавальності, актуальності.

Проте не всі автори вповні володіють такими знаннями, тож рівень наукової компетентності лінгвістичного тексту є віддзеркаленням інтелектуального потенціалу автора-мовознавця, його ерудиції, а також умінь інтерпретувати обране мовне явище в потрібному аспекті. Не менш важливим є вміння бути доступним для реципієнта, уникаючи нагромадження спеціальної, вузької лінгвістичної термінології, яка на сучасному етапі не завжди є уніфікованою, а то й лексикографічно кодованою.

Зважаючи на значущість мовної особистості науковця в процесі текстотворення й текстосприймання, вважаємо суголосними часові подальші дослідження щодо вияву мовної та мовленнєвої індивідуальності автора тексту, що зумовлена як власне лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками, які маркують текст як результат пізнавально-комунікативної діяльності науковця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Данилевская Н. В. Научный текст как динамика оценочных действий / Н. В. Данилевская // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Пермь, 2009. – Вып. 2. – С. 20–28.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 263 с.
4. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : монографія / Т. А. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
5. Кратко М. Проблеми української наукової мови / М. Кратко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 12–13.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.
7. Паули Ю. С. Дискурсивная доминанта в идиостиле языковой личности / Ю. С. Паули // Проблемы функционирования языка в разных сферах речевой коммуникации : междунар. науч. конф., 5–7 окт. 2005 г. : материалы. – Пермь, 2005. – С. 173–174.
8. Радзівська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. В. Радзівська. – К., 1999.
9. Ригванова В. Языковая личность в аспекте современных лингвистических теорий / В. Ригванова // Наукові записки. Сер. Філологічні науки. – Кіровоград, 2010. – Вип. 89. – С. 346–350.
10. Самойлова И. В. Понятие речевой индивидуальности ученого: история и перспективы изучения / И. В. Самойлова // Стереотипность и творчество в тексте : [межвуз. сб. науч. тр.]. – Пермь, 2006. – Вып. 10. – С. 95–107.
11. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск : АСТ, 2003. – 800 с.

12. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С.Я.Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

В статті представлено аналіз підходів к изучению языковой личности учёного в профессиональной деятельности, прокоментовано роль автора и реципиента научного текста в процессе создания текста и его восприятия.

Ключевые слова: языковая личность учёного, идиостиль, создания и восприятие научного текста.

The article represents the analysis of approaches to studying language personality of a scholar in his\her professional work, the author's and the recipient's roles in scientific text creation and perception are commented on.

Keywords: language personality of a scholar, individual style, scientific text creation and perception.

УДК 81'28

Кумеда О.П.

ДІАЛЕКТНА ОСНОВА МОВИ ПЕРШОДРУКІВ П. О. КУЛІША

У статті на матеріалі прижиттєвих першодруків і в опорі на локальне діалектне оточення П. О. Куліша розглянуто окремі морфологічні риси мови письменника.

Ключові слова: східнополіський говір, мовне довкілля, першодрук, флексія.

У сучасній ідіолектології ще не реалізовано провідних принципів цілісного дослідження мовного портрету письменника, зокрема, зіставного вивчення якісно опублікованих текстів, рукописів, прижиттєвих й авторизованих видань, у яких відбито мовну діяльність носія ідіолекту; аналізу вилучених у цих джерелах мовних одиниць на тлі сучасної авторів писемної практики та локального мовного довкілля, які могли впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту [6, 40]. Хоча авторитет П. О. Куліша як очільника мовно-літературного процесу в Україні середини ХІХ ст. беззаперечний, однак стан вивчення мови «одного з найбільших трударів на ниві українства» [16, 2] відбиває загальну ситуацію в галузі ідіолектології.

На сьогодні більшість праць присвячено окремим рисам ідіолекту П. О. Куліша, а також створеній ним орфографії – «кулішівка» та позиціям її автора щодо розвитку української мови, однак жодна не дає вичерпної характеристики мови творів письменника. Так, досі не з'ясовано діалектну основу мови П. О. Куліша, не здійснено інвентаризації та лінгвістичної характеристики фонетичних, граматичних та лексичних рис його мови, немає спеціальних словників мови письменника, а назагал – належної оцінки ролі П. О. Куліша в становленні літературної норми.

Наша робота є спробою прочитання мови творів П. О. Куліша на тлі